

IX. A PHYSIOGNOMIAI RENDSZER MINT MAGYAR NÖVÉNYTANI ELNEVEZÉSEK FORRÁSA.*

A növények *physiognomiai rendszere*, mely létét Humboldt Sándornak köszöni (v. ö. Grisebach: *Vegetation der Erde* I. 11—14. lap), nem a növények vérrokonságával, nem a közös törzsből való leszármazásával stb. foglalkozik, mint a természetes rendszer, hanem a növények külső hasonlóságával. Míg a tápszer után röpkedő bogár vagy lepke, úgy mint az ember és floristikus, egyaránt, főképp felőtöl, nagy, színes, illatos stb. virágjáról, ennek szabása, szerkezetéről stb. ismeri fel a növényt voltaképen; míg a *családot*, a *nemet* megkülönböztető bélyegek s a virágzó növények természetes rendszere egyáltalában a virágok alkotásában rejlenek: addig a physiognomikus rendszer a törzs, ágak és levelek, tehát a tenyészeti részek hasonlósága nyomán állítja csoportokba a vérrokonság szerint legelkülönbözőbb növényeket, a tenyészeti alakokat.

Ezen alakok alakulásuk és elrendezkedésük által nemcsak egyes vidék tenyészetét, a természetes flórák jellemét, tenyészeti alakulatát határozzák meg, hanem az összefüggést keletkezésök, szerkezetök és életök módja és azon klímái feltételek között, melyeknek geographiai elterjedésükben megfelelnek, sokkal határozottabban megvilágosítják, mint a virágok és gyümölcsök szerkezete.

Mindenkit meglepett péld. már bizonynyal a fenyves erdők egyformasága és mégis különös kedvessége. A fenyvek szintén egy csoportját képezik a physiognomikus rendszer *ágas koronájú lombos fáinak*. Általában az éjszaki, zordonabb földgömbön vagy délfelé a hegyek felsőbb régióiban tenyésznek, tehát azon vidékeken, a hol az évi tenyészés ideje rövidebbre van szabva. Ezen időszaknak a fenyvek évi életműködése is megfelel, e mellett szerkezetük is összhangzásban áll az uralkodó klímái viszonyokkal. Túalakú s egyszerű centralis edénnyalábbal felruházott leveleik sokkal jobban ellene állanak a hideg hatásának, mert szövetök csak a hosszátmérő irányában rángattatik, holott a széles lombok erezete sík lapjok minden irányában megrövidülhet. Ezen felül a gyánta is hasonlóképp mint a sarkövi Ericák- és magaséjszaki nyárfáknál (topolyfa) a klíma ártalmait ellen képződik a tobzos növénycsoportnál stb. A sudár, karcsú termetű *pálmák* ellenben a forró tartományok éghajlati viszonyaihoz alkalmazkodnak, nálunk nem élnek meg, mert ha egyszer tetőrügyök elfagyna, az egész törzsnek meg kellene semmivá válnie. (Grisebach id. könyve I. k. 133—134 lap).

* Kivonat a Természettudományi Társulat szakülésén, 1876 december 20-ikán tartott előadásból.

És ki ne ismerné — legalább hiréből — a földet, *hol a narancs virúl, az örökzöld, sempervirens* tartományokat?

A pelyhes tölgy (*Quercus pubescens*) és a háromkarélyú juhar (*Acer monspessulanum*), mely a magyar tengerparton helyenként cseplyéket képez, keményebb s tartósabb levelűnek látszik, mint a szárazföldi klíma alatt; mintegy utánozzák már az örökzöld leveleket, melyek ezen természeteket a mellett, hogy kevésbé levesesek, keményebb, kergesebb bőrűeknek* avagy összetartások nagyobb fokának köszönik. E mellett sötétebb színök s fénylő külsejök is ki-tünteteti. E két fa tehát a lombhullató fák csoportjából átvezet az örökzöldekhez.

Az örökzöld növények, a hová a babér-, olajfa-, Eucalyptus-, Erica-, Myrtus-, Protea- és Oleander-alakok tartoznak, szintén egész vidék képét meghatározzák, s a fenyvekkal szemben a délibb vidék tenyészeti viszonyaihoz alkalmazkodnak. Életök hosszabb tenyészeti időhöz van kötve, melyet azonban a nyár forrósága szokott a nedváramlás megakasztásával félbe szakítani. És mikép daczolnak ilyenkor a körülményekkel Flora sempervirens szülöttjei?

Ha a levélből a nedvek elpárolognak, a mit a száraz levegő még siettetni is szokott, s a vízveszteséget a talaj nem fedezi, közönségesen hervadás, végre halál a vége. A télizöld leveleket azonban a vastag bőr megóvja e veszedelemtől. A levelek kipárolgása t. i. mint a víz párolgása is a felső rétegekre, a felszíni sejtekre (bőr) szorítkozik, melyek a levegővel egyenes érintkezésben állanak. Mentől jobban meg vannak ezek külső oldalról vastagodva, annál jobban ellene szegülnek az elpárolgásnak. A párák kilehelésének tanjáit tulajdonkép a levelek *légvezetői* alkotják, melyek a szájnyílásokon közlekednek a levegővel. Minthogy azonban ezek, a sejtek feszsége csökkentével, becsukódnak, azért, ha a bőr meglehetősen meg van vastagodva, az elpárolgás gátolva van, s ily állapotban túri a télizöld növény a száraz évszakot. Nedvöket megőrzik, szövetök változatlan marad, táplálkozni megszűnnek, általában nyugszanak, a míg az őszi eső fel nem eleveníti, nedveik áramlását meg nem indítja, a midőn a sejtek feszségöket visszanyerve, a légszajak is kinyílnak. A nyugalom vagyis a forróság alatt a növény egyáltalában nem szenved sérelmet, hanem életét őszzel zavartalanul folytatja. Így péld. az olajfa a száraz idő előtt virágozik, s ennek letelével érlel gyümölcsöt.

Nem kevésbé méltó itt említésre a levelek örökzöltségén kívül az, hogy a különböző családbeli növények lombjuk alakja által

* Egy e czélból megvizsgált *Buxus* bőrsejtjeinek külső fala vastagabb volt, mint a sejtüregnek radialisan gondolt átmérője.

is közelednek egymáshoz. A levélöblök, melyek az európai lombhullató erdők alsóbb régióit jellemző tölgyeknél uralkodnak, a mediterrán vidéken péld. elsimúlnak: a *Quercus infectoria*, mely tavaszkor hullatja le karélyos levelét, átmenetet alkot, mások pedig (*Qu. Ilex*, *Qu. Suber*) egész a babérlevél alakját öltik magokra. (Griseb. I. k., 283—291. l.), mint a citrom és narancs is.

A felsorolt példák mellett, ha még a tüskés-bokros Karst-vidéket s az egy nyári növényzet borította *Alföldet* stb. tekintetbe vesszük, könnyenm egyződhetünk a physiognomikus rendszer értékéről, valamint arról is, hogy a növény szervezete és az éghajlati viszonyok között összefüggés uralkodik.

A növény külső képe, physiognomiája, nem csak a vidék tenyészetje jellemét határozza meg, hanem a közönséges szemléltre is maradandó hatást gyakorol. Világos példák erre a húsos törzsű *Euphorbiák* (kutyatej), melyeket az ember virágjok nélkül csalhatatlanul *kaktuszoknak* gondol. A sétahelyeinken díszlő *Elaeagnus angustifolia* (ezüstfa, ezüst- vagy olajfűz) leveléről a fűzformához tartozik, gyümölcse s illata az olajfára emlékeztet. Számos növénytani népies (magyar vagy más nemzeti) elnevezés köszöni szülemlését a physiognomiai hasonlatosságnak. Népünk péld. az ajakas szirmú *Lamiumot* levele szabásáról holt *csanálnak* (Taubnessel) mondja, holott a *csanálnak* — mint tudjuk — nincs is szirma (leples). A *Rumex* (lósóska) neve *lapu*, és a fészkesek közé tartozó *Lappa* szintén szívesen szabott leveléről keserű *lapu*; *folyóka* vagy *folyondár* futó száránál fogva a hajnalikák közé tartozó *Convolvulus* (paplonc, Nógrádm.), az *Ipomaea*, a tátogató *Linaria* Elatine, a (cseplesz? Diósz.) gyujtovány, az egyszikű (Dioscoreae), különben a *Convolvulus*-alakhoz tartozó *Tamus* stb. És hány növényt különböztet meg népünk „a vad” jelző vagy „ló” összetétellel bizonyos részek physiognomiai hasonlatossága után? (Vad lencse, borsó, sáfrány, gesztenye, ló-geszténye, lózsálya, lópiócza stb.)

A hasonlóságról vett elnevezés átmegy a virágok- és gyümölcsre is, nem tekintvén azok pontosabb alkotását, a melyen természetes rokonságuk alapszik. Így csupán a szirmok rózsás csoportosulása nyomán *rózsa* a bodzafélék közé tartozó *labdarózsa* (teljes *Viburnum Opulus*), a boglárkafélékhez (Ranunculaceae) tartozó *bazsa*- vagy *pünkösdi rózsa* (Paeonia), a Cistineák közé tartozó *tetemtoldó rózsa* (*Helianthemum*) a Cruciferák közé tartozó *jerikói rózsa* (*Anastatica hierochuntica*), a *hónapos* vagy *csipke-rózsa* (*Rosa*, Rosaceae), a fészkes *tányérrózsa* (*Helianthus annuus*, napraforgó) és *őszi rózsa* (*Aster*), a mályvafélék közé tartozó *mályvarózsa* (*Althaea rosea*), a tündérikéféle (Nymphaeaceae) *tavi rózsa* (Nuphar; gyümölcséről vízi tők) a Rho-

doraceák közé tartozó *havasi* rózsa (Rhododendron), a pozsgafélékhez (Crassulaceae) tartozó *kövi* rózsa (*Sempervivum*) egész az egyszikű, a Hemerocallideák (sásika) közé tartozó tubarózsaig (*Polyanthes tuberosa*); *liliom* nagy, gyengéd, hátragörbült leplénél fogva az igazi *fehér* liliom (*Lilium candidum*, Tulipaceae), a *kék* liliom (*Iris*, Irideae), a *sárga* liliom (sásika, *Hemerocallis*, Hemerocallideae); *bojtorvány* tapadó gyümölcséről a fészkes *Lappa*, a rózsaféle *Agrimonia* (apró b.), a kunkorvirágú *Echinospermum*; *menta* illata után az ajakasak közé tartozó *Mentha* és a fészkes *lapos menta* (*Tanacetum Balsamita*); cseresznye és pedig *zsidó cseresznye* a Solanaceák közé tartozó *Physalis Alkekengi* és az igazi cseresznye (mandolaféle, hol a rokonabb *meggyet* már külön névvel illetik); *alma* s pedig *farkas-alma* az Aristolochia és a *kerti alma* (Pirus Malus), *szilva* a datolyapálma gyümölcsé is: *törökszilva*; *szőlő* a *Vitis viniferán* kívül az *ebyszőlő** (*Solanum nigrum*). *Káka* csomótlan száránál fogva a *Butomus umbellatus* (virágos káka); *rozmarin* leveléről (Marmarosban) a tengerszemek tözegében növő *Andromeda* (*vadrozmarin*). Sajátságos, hogy a vérrokonság szerint épen közel állókat, egy *nem* alá tartozókat a nép épen gyümölcsük eltérő alakjáról külön nevezi, péld. a *körtét* és *almát*. Gyakran különböző szerveket is, képződésük és életcéljoktól eltekintve, csupa hasonlóságról szintén egy névvel illet a nép. *Mogyoró* péld., s pedig *czigánymogyoró* a *Xanthium* gyümölcsé, de *mogyoró* a *Lathyrus tuberosus*, mogyorós bükköny *földi gumói* is (földi mogyoró). Az alak és íz hasonlóságából ered a *szamócza* (*Fragaria*, földi eper), *szeder* (*Rubus*) és *eper* (*Morus*) gyümölcséinek gyakori összetévesztése is.

A külső alak szerint kísérletették a régi fűvészek a növények csoportokba foglalását, innét ered a *fák* és *cserjék* korai megkülönböztetése. Hasonlóság útján képeznek növényneveket „*ides*“ (*Carduus acanthoides*, akant bogács; *Euphorbia amygdaloides*); „*folia*“ (*Carlina acanthifolia*, bábakalács; *Campanula persicifolia*, baraszklevelű csengetyűke); „*opsis*“ (*Airopsis* Desv. *Alyssopsis* et *Nasturtiopsis* Boiss., melyek az Airához stb. hasonlók); „*phyllum*“ (*Acanthophyllum*) és „*Pseudo*“-val való összetételek is (*Dianthus Pseudo-Armeria*; *Robinia Pseudo-Acacia*, csipkefa; *Iris Pseudo-Acorus*). Számos példát lehetne még felsorolni bizonyosságául annak, hogy a külső hasonlatosság a növénytani elnevezéseknek kifogyhatatlan kútforrása.

BORBÁS VINCZE.

* Az irodalom nyelvén csalánt és szőlőt szokás írni; csak szerző határozott kívánságára hagytuk meg a *csanált* és *szöllőt*.

Creative Commons License Deed

Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0)

Ez a [Legal Code \(Jogi változat, vagyis a teljes licenc\)](#) szövegének közérthető nyelven megfogalmazott kivonata.

[Figyelmeztetés](#)

A következőket teheted a művel:

szabadon másolhatod, terjesztheted, bemutathatod és előadhatod a művet

származékos műveket (feldolgozásokat) hozhatsz létre

kereskedelmi célra is felhasználhatod a művet

Az alábbi feltételekkel:

Nevezd meg! — A szerző vagy a jogosult által meghatározott módon fel kell tüntetned a műhöz kapcsolódó információkat (pl. a szerző nevét vagy álnévét, a Mű címét).

Így add tovább! — Ha megváltoztatod, átalakítod, feldolgozod ezt a művet, az így létrejött alkotást csak a jelenlegivel megegyező licenc alatt terjesztheted.

Az alábbiak figyelembevételével:

Engedélyezés — A szerzői jogok tulajdonosának engedélyével bármelyik fenti feltételtől [eltérhatsz](#).

Közkinccs — Where the work or any of its elements is in the [public domain](#) under applicable law, that status is in no way affected by the license.

Más jogok — A következő jogokat a licenc semmiben nem befolyásolja:

- Your fair dealing or [fair use](#) rights, or other applicable copyright exceptions and limitations;
- A szerző [személyhez fűződő](#) jogai
- Más személyeknek a művet vagy a mű használatát érintő jogai, mint például a [személyiségi jogok](#) vagy az adatvédelmi jogok.

- **Jelzés** — Bármilyen felhasználás vagy terjesztés esetén egyértelműen jelezned kell mások felé ezen mű licencfeltételeit.